

філософських підходів.

Висновок: книжка професора М. Гнатюка, безсумнівно, важлива, передусім для україністики, української літератури та міжнародного франкознавства, але, як зазначено, і

для літературознавства й літературної критики взагалі, а також для літературної компаративістики та генології; крім того, вона важлива своїми мультикультурними пасажами і для культурології та ареальних студій.

Отримано 22 лютого 2012 р.

Іво Поспішіл
м. Брно, Чеська Республіка

ПЕРЕТИНАЮЧИ КОРДОНИ ЧАСУ І ПРОСТОРУ: СХОДОЗНАВЧІ “СТУДІЇ” РИШАРДА КАПУЩИНСЬКОГО

Капущинський Ришард. Подорожі з Геродотом /
Пер. з пол. А. Чердаклі. – К.: Юніверс, 2011. – 196 с.

“Минулого не існує. Є тільки його незліченні версії... Дістатися до минулого саме такого, яким воно було насправді – неможливо, і людству приступні лише різні його варіанти, зафарбовані кожним свідком, кожним істориком по-своєму...”

Р. Капущинський

Жанр подорожніх нарисів не новий для світової літератури і має своє глибоке історичне коріння. Описи подорожей як європейських так і східних мандрівників – від Геродота, Марко Поло, Ібн Батути, Аль Мас'уді, Ібн Фадлана, А. Нікітіна, В. Григоровича-Барського, Г. де Боплана та багатьох інших до нотаток і книжок представників дипломатичних та релігійних місій XVIII – XX ст., складають скарбницю жанру світових travels і дають безцінну розмаїту інформацію про історію, культуру, етнографію, психологію, традиції певного народу чи регіону.

Здавалося б, у часи нашого глобалізованого, інтегрованого у світову інтернет-павутину світу актуальність цих “описів” минула. Однак у сучасній європейській, зокрема українській, літературі помітне поживлення й популярність саме такого жанру. Топ “Краща книга року – 2010” України в жанрі публіцистики завоювали мексиканські подорожні нариси М. Кідрука; широкої популярності набула книжка мандрівок І. Роздобудько та ін.

Проте книжка “Подорожі з Геродотом”¹ Ришарда Капущинського (1932–2007) –

¹ Ця книжка була переможцем конкурсу “Краща книга року” (2004) у Польщі.

відомого польського журналіста й письменника, одного з претендентів на Нобелівську премію 2006 року – не належить до жанру класичних подорожніх нарисів. Це своєрідне художнє полотно, складене з “пазлів” – історичних екскурсів за шляхами Геродота й сучасних репортажів-хронік із країн перебування автора – Індії, Китаю, Єгипту, Нігерії, Судану, Конго, Алжиру, Ірану, перемежоване власними роздумами над “Історією” Геродота й сьогоденням.

“Кращим репортером ХХ-го століття” назвав Капущинського Габріель Гарсія Маркес. Упродовж своєї 40-літньої журналістської праці² Р. Капущинський – випускник Інституту історії Варшавського університету – об’їздив півсвіту, був свідком понад десяти воєн і революцій у країнах Азії, Африки й Латинської Америки. І скрізь возив із собою “Історію” Геродота, яку йому подарувала в його перше відрядження до Індії головний редактор газети “Standar Młodych” (“Штандарт молодих”). Ця книжка стала своєрідним талісманом у нелегких, часом ризикованих для життя відрядженнях, а Геродот – супровідником

² З 1962 року Р.Капущинський – закордонний кореспондент Польського Агентства преси (РАР)

і співрозмовником, як Вергілій для Данте, у бесідах про історичні долі людства. “У такий спосіб, – зауважує Капущинський, – мої подорожі мали подвійний вимір: відбувалися одразу в часі (до Стародавньої Греції, Персії, до скитів), у просторі (поточна робота в Африці, Азії, Латинській Америці). Минуле існувало в сучасності, обидва ці часи поєднувались, утворюючи неперервний струмінь історії”.

Геродот був покровителем Капущинського подвійно: як мандрівник-репортер і як перший історик нашої цивілізації. Геродот приваблював його також як “перший глобаліст, піонер у спробах зрозуміння Іншого”, – зазначає в передмові М. Венцовський – відомий польський історик, стипендіат Центру елліністичних студій Гарвардського університету, який консультував Капущинського під час його праці над цією книжкою. Капущинський віддзеркалився в Геродоті і став стародавнім істориком, водночас залишаючись провідником у нашому щоденному хаосі. Екзотика Чужого як дзеркало, у якому відбиваємось ми самі й наша цивілізація, зіткнення культур, що не розуміються навзаєм, невеличкі події, що ведуть до світових катастроф, внутрішня логіка імперіалізмів, досвід великої війни, роль особи в історії – ось ті теми, на які дискутують Геродот і Капущинський.

“Подорожі з Геродотом” замислювались як автобіографічна книжка на замовлення американського видавця. Проте властива Капущинському скромність, інтелектуальна непересічність, а також пієтет перед постаттю Геродота відтягнули сюжет углиб віків. Коли громадянські війни й революції в Афро-Азійському регіоні і щоденні репортажі з полів битв стомлювали репортера ХХ ст., він занурювався у світ Геродота. “Бували хвилини, коли походи у минуле манили мене дужче, ніж мої активні подорожі кореспондента й репортера. Це траплялося у хвилини виснаження сучасністю. У ній усе повторювалося: політика – підступні ігри та брехня, життя простої людини – біда і безнадія, поділ світу на Схід і Захід – постійно той самий”. Хоча й там були ті ж війни: персько-мідійські, персько-скіфські; затяжні греко-

перські. Саме давні події на Близькому Сході (історія Мідії, Лідії, Перської держави Ахаменідів, походи перських царів у Вавилон, Єгипет, Скіфію) і греко-перські війни займають більшу частину Геродотової “Історії”. “Історія людства нагадує великий котел, поверхня якого перебуває в стані постійного кипіння, безнастанних сутичок безлічі частинок”, – зауважує історик Капущинський. Проте він, як і Геродот, не звинувачує людину як особу – він звинувачує систему. “Не індивід від природи поганий, розпусний, нікчемний, поганою є система, в якій індивіду випало жити. Геродот для Капущинського є палким речником свободи й демократії та противником деспотизму, самодержавства й тиранії. Дивіться, немовби каже Геродот, маленька купка грецьких державок перемагає велетенську східну потугу (Персію. – Т. М.], тільки тому, що греки почувалися вільними і за волю готові були віддати все”.

Капущинського, як і Геродота, цікавить насамперед *особистість в історії*. Геродот показує історію через долі індивідів (Кіра, Дарія, Камбіза, Ксеркса, Креза). Дуже часто їхні долі трагічні. Геродот був сучасником найбільших грецьких трагиків – Есхіла, Софокла, Еврипіда; його “Історія” сповнена пронизливого трагізму.

Капущинський як кореспондент і історик перетинає кордони географічні (просторові) й історичні (часові). Перетнути кордони часу і простору – пристрасть, що керувала ним, як і Геродотом, у якому польський письменник побачив споріднену душу: “Він носить у думках мапу світу. Зрештою він сам її творить, змінює, доповнює. Це жива картина, рухливий калейдоскоп, миготливий екран. На ньому відбуваються тисячі подій”.

За стилістикою книжка Капущинського нагадує фільм “Санта” молодого французького режисера, алжирця за походженням, Зігфріда, – найяскравішої постаті Міжнародного кінофестивалю “Молодість”-2010. Сюжет кінострічки – мандри молодого вуличного художника без паспортів і віз із Франції до Єгипту, Росії, Індії, Японії. Фіксація оператором натовпу на вулицях європейських і східних

міст, облич, очей, посмішок дає відчуття ущільнення часу і простору, розуміння глобалізованого світу. Кінометаграфічні відеосюжети Зігфріда з Каїра, Делі, Токіо і яскраві описи східних міст і персонажів у Капуцинського перегукуються. “У Капуцинського погляд випереджує рух, око приводить у рух, жене до обрїю до країн і людей. Погляд – це ніби об’єктив фотоапарата (Капуцинський також і фотограф), він спрямовується в різні боки, у різному темпі...” – зауважує А. Бодегард – перекладач “Подорожі з Геродотом” шведською мовою.

За біографічним досвідом постать Капуцинського – історика й журналіста – нагадує закоханого в єгиптологію британського журналіста Леонарда Коттрелля – кореспондента BBC, автора бестселерів 1950–1960-х років (“Life under the Pharaohs”, 1955; “The lost Pharaohs”¹ (1956; “Land of the Pharaohs”, 1960; “Egypt”, 1965 та ін.).

Обидвох журналістів – і Коттрелля, і Капуцинського – можна назвати ще й орієнталістами. Хоча Капуцинський таким себе не вважає: його перший сходовознавчий досвід – відрядження до Індії та Китаю – був досить негативний. Країни багатющих цивілізацій і екзотичних мов залишилися недоступними для пізнання. Індія з причини своєї строкатості, багатолікості культур, мов, етносів; Китай часів Великого керманіча Мао Дзедуна через свою ідеологічну законсервованість. Намагання Р. Капуцинського опанувати алфавіти гінді й китайської, прочитати книжки відомих європейських сходовознавців про ці країни наштовхнули на думку, що сходовознавству потрібно присвятити ціле життя. “Бо це будівлі з нескінченним числом покоїв”.

Попри те, що Капуцинський не сходовознавець у науковому розумінні цього слова, вражають його живі антропологічні порівняльні студії: “Індус – істота розхристана, китаєць – зібрана й уважна. Натовп індусів невиразний, плинний і млявий, натовп китайців сформований у шеренги, дисциплінований і йде стройовим кроком. Відчувається, що

¹ Книжка “Життя за фараонів” видавалися 26 разів між 1955 і 1960 роками. і знаходиться в усіх престижних бібліотеках світу.

над велелюддям китайців стоїть вождь, вищий авторитет, а над велелюддям індусів здійснюється ареопаг незліченних божеств, які нічого не вимагають. Якщо натовп індусів натикається на щось цікаве, він зупиняється, розглядає й починає дискутувати. У такій самій ситуації натовп китайців ітиме далі, зімкнутий, дисциплінований з поглядом, прикипілим до визначеної цілі”.

Або далі порівняння типів обличчя індусів та китайців: “Індусове обличчя може вразити нас якоюсь несподіванкою: то на чолі з’явиться червона крапка, то на щоках побачимо кольорові візерунки, то в усміху відкриються темнобронзові зуби. Таких несподіванок не дасть нам обличчя китайця. Воно гладеньке і має незмінні риси. Здається, ніщо не може збурити його нерухомої поверхні. Це обличчя, яке каже, що приховує щось, чого ми ніколи не визнаємо”.

Саме Геродот – батько історії, був першим, хто заклав основи порівняльної культурології, антропології, міфології. Геродотова мандрівка до Єгипту привела його до висновку: найперші у світі боги були не грецькі, а єгипетські. Він боровся з грецькою пихою своїх сучасників, як європейцям довелось в XIX ст. – XX ст. переборювати власний евроцентризм.

Капуцинський, як і Геродот, із запалом і захватом дитини пізнає сучасні йому світи. Бо ті інші світи, інші культури – то дзеркала, у яких ми бачимо себе, нашу культуру. Завдяки їм ми краще розуміємо свою ідентичність. Порівняльні сходовознавчі студії Капуцинського виявляють себе в зіставленні націй і народів, країн і континентів, психології й побуту, філософії й релігії, наприклад, християнства й ісламу, конфуціанства й даосизму.

Однак Капуцинський – насамперед журналіст XX ст., оглядач найважливіших подій сучасності. Галерея портретів історичних осіб з “Історії” Геродота й сучасних живих персонажів, яких зустрів Капуцинський, переплітаються в єдину реальність – історію людства. Події сучасності – не тло для історичних нарисів Геродота, а живі яскраві картини суспільно-політичного життя XX століття з гострими заувагами й коментарями.

Нарис “Пустеля і море” не тільки

вражає чудовим описом Алжира – міста, у якому зустрілись і співіснують дві культури – християнська й ісламська, а й роздумам про історичні долі людства на перетині цих двох культур і релігій.

“Історія цього співіснування – це історія міста яке, зрештою, має ще свою передісторію – фінікійську, грецьку, римську. Тому людина, яка весь час рухається то в тіні костела, то мечеті, безнастанно відчуває межу, що пробігає між цими обширами”. Але Алжир ще й місто, де схрестилися два великих конфлікти сучасного світу: “Один – між християнством та ісламом (тут він виражається в зіткненні колонізаторської Франції з колонізованим Алжиром), і другий – котрий набрав гостроти відразу по виходу французів та отриманні незалежності, конфлікт у лоні самого ісламу – між його відкритою, діалогічною течією, я сказав би – середземноморською, і тією замкнутою, народженою з почуття непевності та зникнення в сучасному світі течією фундаменталістів. В Алжирі просто кажуть про існування двох відмін ісламу – ісламу пустелі та ісламу моря. Перша – це релігія бойових кочових племен Сахари, друга – віра купців, мандрівних торговців, людей дороги і базару, для яких договір і обмін є умовою самого існування. Допоки існував колоніалізм, обидві ці течії об’єднував спільний ворог, але потім дійшло до зіткнення”. Цей короткий екскурс Р. Капуцинського у проблему зіткнення християнства й ісламу та конфлікту в середині самого ісламу на прикладі однієї країни надзвичайно актуальний. На жаль, Капуцинський не згадує праці провідних фахівців з історії ісламу Е. Саїда (“Orientalism”, 1978), Р. Армура (“Islam Christianity and the West”, 2002) чи “дуаєна близькосхідних студій”

Б. Люїса (“Islam and the West”, 1993). Проте його опис військових державних переворотів в Алжирі, коли владу Бен Бела – алжирського лідера, вихованого на французькій культурі, було скинуто Гуарі Бумедьеном – командувачем армії, надзвичайно типовий для державних переворотів у східних країнах. “Вся акція була здійснена вночі, далеко від центру міста в ексклюзивному кварталі вілл, званому Гідра, в тій частині, яка зайнята урядом і генералітетом, і недоступна для простих перехожих. У самому місті не було чути пострілів ані вибухів, вулицями не їздили танки, не маршували війська. Уранці люди їхали або йшли до праці як завжди, крамарі відчиняли крамниці; торговці – свої ятки...” Це майже дослівний опис військового державного перевороту у столиці Пакистану – Ісламабаді, який був зроблений авторкою цих рядків – очевидцею подій у жовтні 1999 р., коли до влади прийшов генерал Мушарраф Первез.

“Військовий переворот у Алжирі, – зауважує Р. Капуцинський, – був початком цілої серії, цілого ланцюга подібних переворотів, які протягом наступної чверті століття відбувалися в десятках молодих постколоніальних держав континенту”. На жаль, Р. Капуцинський уже не зможе дати нам своїх уважних аналітичних описів американсько-іракської війни чи подій буремної “Арабської весни 2011”, яка охопила більшу частину країн Арабського Сходу. (Безперечно він був би в центрі подій, якби йому дозволили здоров’я й доля.) Натомість нам надана можливість мандрувати з ним шляхами Геродота і його власними репортерськими стежками, укотре переконуючись, що непрофесійний сходовознавець може бути істинним фахівцем за глибиною свого проникнення в сутність описуваних подій і країн.

*Тетяна Маленька
м. Київ*

Отримано 13 грудня 2011 р.